

Ittzés Mihály

Szellemi őrszolgálat a hátszágban

Kodály Zoltán munkássága az I. világháború idején

1916 decemberében Kodály Zoltán elbocsátását kérte az Önkéntes Őrseregből, ahol két évvel korábban kezdte meg időről időre esedékes szolgálatát. Levelében, melynek címzettje Rolla János főmérnök, a budavári alagút őrzésére kirendelt őrcsapat parancsnoka volt, akitől a felmentés hivatalos útja-módja felől érdeklődött. Felidézte a szolgálattal kapcsolatos körülményeket, és indokolta felmentési kérelmét. A kezdetről és az időközben megváltozott helyzetről így írt:

„1914 őszén, amikor az oroszok benn álltak [ti. Galíciában, a Monarchia területén], s minden kulturális munka, úgy látszott, megakad: beléptem az Őrseregbe én is a legcsekélyebb hivatalos presszió vagy rábeszélés nélkül. [...] Szolgálatomat, azt hiszem elég komolyan vettem, a munkától nem húzódoztam, azt inkább keveseltem; és hibámból sohasem mulasztottam.

De az idő haladt, az első kábultság után megint megkezdődtek a munkálatok minden kulturális intézménynél, s engem hívtak, behívtak őrszolgálatra egy másik szellemi őrseregbe, melynek munkája a közre nézve van olyan fontos, mint az én őrszolgálatom volt. Följebbvalóim és a tudományos és irodalmi társulatok úgy vélekedtek, hogy nekem ott fontosabb [a] teendőm.”

Előhang

Mielőtt a levél folytatásában felsorolt és a későbbiek során Kodály által (el)végzett munkákat megismerjük, vissza kell térnünk az 1914-es év korábbi eseményeire. Az előző évekhez hasonlóan indult minden: tanítás a Zeneakadémián, különböző zenei események, az év fordulóján és később is népdalgyűjtő utak. Ezek közül kiemelkedett a sok évre emlékezetes élményt és gazdag termést hozó bukovinai „kirándulás”, április 26. és május 2. között. Az 1764-es madéfalvi veszedelem, a siculicidium után a külső tartományba szakadt székelyek leszármazottjaitól tudományos feladatnak és zeneszerzői inspirációnak is igen értékes „leletekkel” tért haza. Hét településen – Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istensegíts, Józseffalva, Gurasolce, Granicești – 283 népdalt és 64 hangszeres darabot gyűjtött egy hét alatt – jórészt fonográffal, köztük számos románt is. Némi meglepetéssel tapasztalta, és fontos felismerésnek tartotta, hogy az „újabb dalokat is tudják. Eszerint még van valamelyes érintkezés. [...] a magyar nyelvterület vérkeringése százados elszakadás ellenére tovább folyt. [...] Ellenkezőjét vártuk: a régi maradt meg, az új ismeretlen lesz.”

A kiterjedt hangszeres gyakorlat külön is felkeltette érdeklődését. Egyik hátrahagyott töredékében ezt olvashatjuk: „A magyar zene sok homályos kérdésére fog világosság derülni, ha felkutatja valaki a moldvai és bukovinai cigányfalvak, a cigány és paraszzenészek ottani hangszeres készletét.”

El is határozta, hogy visszatér még oda valamikor, de egyelőre más program volt előkészítve: feleségével Párizsba utazott június 20-án. Velük tartott Bartók Béla is, aki a franciaországi út utánra hazai pihenőt, majd többhetes moldvai gyűjtőutat tervezett. Mindkét mester Kárpátokon kívüli népzenekeutatói tervét – tudjuk – keresztlúhúzta a kegyetlen történelem, az egész magyar népzene tudomány legnagyobb kárára. Hosszú idő múltán mások valósíthatták meg Bartók tervét, a bukovinai székelyek dalait pedig csak évtizedekkel később, áttelepülésük után gyűjthették össze a népzenekeutatók.

Kodály és Bartók számára is megszokott dolog volt a civilizációs szempontból hatalmas kontrasztot jelentő két különböző irányú utazás, hiszen nyári szabadságuk egy részét rendszeresen a népdalgyűjtésre, más részét külhoni utazásra szánták. Ezúttal – már csak a német hatás alól való felszabadulást mindkettejük számára elősegítő új francia zene miatt is fontos – Párizs volt utazásuk egyik célja. A francia fővárosban érte őket a június 28-i szarajevói politikai gyilkosság híre. Bartók még Franciaországban maradt, de a Kodály házaspár július 2-án továbbutazott svájci üdülésre. (Bartók is szerencsésen időben hazatért, nem lett valamelyik franciaföldi „fekete kolostor” lakója.)

A pihentető-frissítő üdülés megszakadásáról és az ekkoriban komponált *Duó Op. 7.* című művének keletkezéséről tíz évvel később, a darab előadására Londonban készülő Léner Jenő hegedűművésznek és Hartmann Imre csellóművésznek írt levelében (1924. február 24.) számolt be Kodály Zoltán, nála szokatlan részletességel.

„1914 nyarán a legelsőrendű lelki és testi dispositióban töltöttem néhány hetet Svájcban. A háborúüzenet napja feleségemtől Zermattban talált. Egy-két nap alatt kiürült az egész hely, nekünk is búcsúznunk kellett a leghatalmasabb hegylátványoktól, mert bezárták a szállókat.”

Itt akár át is adhatjuk a szót Thomas Mann híres regénye, *A varázshegy* elbeszélőjének, ahogy *A mennykőcsapás* című zárófejezetben olvashatjuk, Szöllősy Klára fordításában:

„Az 'otthon' pánikban felriasztott hangyabolyhoz hasonlított. A fentiek népe hanyatt-homlok vetette magát ötezer lábnyi mélységbe, a sík föld kísértésébe, megostromolta a kis vonat hágcsóját, ha kellett, hátrahagyva még poggyászatát is, mely halmokba rakva sorakozott az állomás peronján – a nyüzsgő állomáson, melynek magasságába mintha letről kénkőszagú, perzselő forráság csapott volna fel –, és Hans Castorp velük zuhant.”

Kodály a személyes élményeket, az 1914. július végén – augusztus elején velük történeteket szinte hűvös tárgyilagossággal ismerteti a Léneréknek címzett, már idézett levélben: *„Az út utolsó szakaszát a svájci határra már teherkocsiban kellett megtennünk, mert Svájc is mozgósított. Egy tiroli határközségben (Feldkirch) kellett vesztegelnünk napokig. Itt jelent meg hirtelen a duó víziója. Soha azelőtt nem gondoltam rá, hogy ilyen összeállításra írjak. [...] Kótapapírt Feldkirchben nem lehetett kapni, ezért az 1. tétel, amit ott írtam le szinte végig változatlanul, iskolai kótásfüzetbe van írva. Ilyen talajból nőtt ki a Duó. Hogy mások valaha megtalálják benne akár a hegyóriások leírhatatlan nagyságából, akár egy hirtelen háború homályos sejtelmeiből valamit, nagy kérdés marad.”*

Az évek múlva bemutatott kompozíció Kodály kamarazenéjének egyik éke. A „hegyóriások leírhatatlan”, ám mégis hangképbe foglalt látványát, vagy inkább azt az érzést, amelyet az a szerzőben keltett, nem nehéz megélnünk az első tételben. A „hirtelen háború homályos sejtelme” a második tétel középrészében a cselló mély, távoli vihar alaktalan moráját idéző hangjaiban és a felette szaggatottan felsikoltó hegedűszólamban jelenik meg egyértelműen, megszakítva a természetben szemlélődő ember némiképp melankolikus nyugalomát kiéneklő fődallamot. Különös a zárótétel elmélkedő, lassú bevezetés utáni gyors részének két változatban is felhangzó epizódja, mely nem idézetként, de erős dallami rokonsággal hivatkozik az egyik Bukovinában gyűjtött népdalra, gazdag hangszeres díszítésekbe és metrikai-ritmikai variánsokba burkolva. (A *„Túll a vizen, Tótországom...”* kezdetű dalt énekelte Sebestyén László 50 éves andrásfalvi lakos. A Bartók és Kodály

szerkesztésében megjelent első fontos tudományos igényű népdalgyűjteményben került közönség elé: Erdélyi Magyarság – Népdalok, 29. sz.)

A háborús évek

A bevezetésül említett eseményre, az Önkéntes Őrsereghez való csatlakozásra már a háborús tanév megkezdése után, november 25-én került sor, s Kodály december 10-én volt először szolgálatban. A Kodály Zoltán életét bemutató könyvekben megtalálhatjuk az őrszolgálatra vállalkozó zeneszerző képét a budavári alagúthoz kirendelt csapat tagjai között. Azonban sorozáson is meg kellett jelennie Kodálynak, akárcsak Bartóknak. Bartók – akit fizikai gyengesége miatt felmentettek – úgy vélekedett, hogy barátját is fel fogják menteni, amint Weiner Leót is, mert mindketten nélkülözhetetlenek a Zeneakadémiának. Ifjabb korában, Nagyszombatban, amikor annak rendelt ideje volt, Kodályt két ízben is alkalmatlannak minősítették, de a sportolásban, hegymászásban megerősödött fiatal férfi már katonai szolgálatra alkalmasnak bizonyult. Decemberben besorozták egy pozsonyi csapattesthez, de behívására végül nem került sor; maradt a hátországi önkéntes őrszolgálatban. Így a háborús események ellenére Kodály számára békés tevékenységgel zárulhatott az év: a Gömör megyei Licén gyűjtött cigánydalokat. 1915 januárjában pedig sokadszorra visszatért a Nyitra megyei Zoborvidékre.

A továbbiakra is az 1916. decemberi levél lehet vezérfonalunk.

„Már 1915 tavaszán megbízott a Kisfaludy Társaság, h. egy kiadványnak zenei részét szerkeszszem. (Ennek anyagából az őrszobára is hoztam magammal munkát.) Nem sokára ugyanez a társaság a »Folklore Fellows« magyar sectiójával egyetértésben kiküldött Nagyszalonta néprajzi anyagának zenei összegyűjtésére. [...] az anyag rendezése és sajtó alá készítése hosszú hónapok munkája.”

Amikor e levelet írta Rolla főmérnök csapatparancsnoknak, akkor készült második, hosszabb tartózkodást jelentő nagyszalontai útjára. A feldolgozó munka azonban nem hónapok, hanem évek múlva ért véget egy kompromisszumokkal létrejött kiadvánnyal. E többrétű feladatnak irodalmi vonatkozása is volt, hiszen a nagyszalontai anyag kiadását (amelynek csak egy részét jelentették a népdalok) 1917-re, Arany János születésének centenáriuma tervelték a Kisfaludy Társaság köteteként. A népzenei elkötelezettségén túl Kodályt az Arany János költészete és személye iránti rokonszenve, az egyéniségük közötti hasonlóság is készíthette, hogy részt vegyen ebben a munkában. Még 1907-ben írta későbbi feleségének, Gruberné Emma asszonynak: *„... Arany János (az én doppelgängerem [hasonmásom] és előrevetett árnyékom sokban, vagy én neki árnyéka...)”* Nem véletlen hát, hogy 1952-ben zenei gondozója lett Arany János népdalgyűjteménye faksimile kiadásának.

A Szendrey Zsigmond irányításával dolgozó diákokkal a korábbi években összegyűjtött anyag csak szövegeket tartalmazott. A mellőzött dallamok felkutatásához és további anyag gyűjtéséhez volt szükség a zenefolklorista szakember közreműködésére. A munka – egyéni és közösségi tragédiákkal beárnyékolt – nehézségeiről Kodály beszámolt a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 1924-ben megjelent *Nagyszalontai gyűjtés* című kötetében: *„Tervem volt az egyes gyűjtők segítségével megkeresni a szövegek forrásait, és lehetőleg minden szövegnek lejegyezni a dallamát. Csakhamar kiderült, hogy ez lehetetlen. A háborús népmozgalom az énekesek, sőt a gyűjtők egy részét is szétszórta a világ minden tájára. Ki elesett, ki fogoly, ki a harctéren. Az itthon lévők közt gyász, nyomott kedv, aki tudott, se szívesen dalolt.”*

A „szellemi őrseregben” kapott-vállalt szolgálat valóban időszerű feladattal is bővült:

„1915 őszen a Vallás és Közokt. Minisztérium másodmagammal [Bartókkal együtt] megbízott egy nagyszabású katonadalgyűjtemény szerkesztésével” – folytatódik a levél, s itt is jelzi, hogy

nem gyorsan letudható, alkalmi feladatról van szó: „*Anyaggyűjtés és rendezés néhány esztendei munka lesz.*”

Kodály maga – miután megkapták a m. kir. honvédelmi minisztériumtól a hivatalos engedélyt – főleg 1916 folyamán teljesítette a gyűjtői megbízatást budapesti, kassai, ránkfüredi és nagyszalontai laktanyákban az ország különböző vidékeiről származó katonáktól. Közben megszületett a bécsi hadügyminisztériumhoz tartozó zenetörténeti központban egy, a Monarchia népeinek katonadalait bemutató sorozat terve is, s ennek egyik kötete lett volna – ha a kiadvány előkészítése a nyomdában el nem akad – Bartók és Kodály gyűjtésének legjavát tartalmazó *Száz magyar katonadal* című füzet. A szövegekre vonatkozóan persze magasabb szempontokat érvényesítő, sajnálatos cenzúrázással...

Más gyűjtői feladat lehetősége is felmerült:

„1916 nyarán a Turáni Társaság (M. Keleti Kultúrközpont) felszólított, hogy a foglyotáborokban lévő rokonnépek zenéjét tanulmányozzam, az ő kiadványaik részére. Ez elől kitérnem nem lehetett, kötelez erre az a hely melyet elfoglalom.”

Az összehasonlító népzenetudomány, vagyis a magyar népzene keleti rokonságának megvilágítása szempontjából fontos gyűjtés azonban nem valósult meg. Szalay Olga népzenekutató szóbeli közléséből tudtam meg, hogy a foglyok iránti emberieségi szempontok érvényesültek a terv visszavonásában. A foglyokra is érthetjük, amit a népdalgyűjtő a Nagyszalontán tapasztalt háborús levertségről írt, s így érthető a tapintat, a visszalépés. (Ugyanakkor a bécsi fonogram archívum megbízásából Robert Lach osztrák zenetudós az orosz – illetve az oroszországi nemzetiségekhez tartozó – hadifoglyok körében végzett gyűjtést. Kiadványai, a lejegyzések hibái ellenére, fontos forrásul szolgáltak a magyar kutatóknak is.)

A beszámoló egy zenén kívüli feladat említésével folytatódik: „*Végül éppen tegnap kapom a Miniszter úr meghívóját a Wahrmann-díj juryjébe: szintén nem léphetek vissza, pedig 3 hónapig lefoglal.*” A Wahrmann Mór gyáros, pénzügyi szakember, országgyűlési képviselő végrendeletében alapított jutalom a gazdasági élet – kereskedelem, ipar és technika – kiemelkedő eredményeit ismeri el, kezelője a Magyar Tudományos Akadémia. A háromévenként esedékes jutalmat 1918-ban adták át Kvassay Jenőnek a Duna-szabályozásban végzett munkásságáért. Valószínűsíthetően ezen eredményt hozó bírálati eljárásban vett részt Kodály is bizottsági tagként.

Visszatérve a fő vonalhoz meg kell említenünk, hogy ebben az időben is jelentek meg népzenei-néprajzi közleményei az *Ethnographiában*: *A hitetlen férj* – 1915, *Három koldusének forrása* – 1916, *Válasz Litkey Menyhértnek* – 1917. Ez utóbbi évben még egy nagyon fontos dolgozat került a kutatói műhelyből a *Zenei Szemle* lapjaira: *Ötfokú hangsor a magyar népzeneben*. Ebben első ízben adott összefoglalóan számot a nagy felismerésről, hogy a jellegzetes pentaton hangrendszer milyen fontos alapja a keletről hozott ősi magyar zenei gondolkodásnak. Ugyancsak úttörő jelentőségű a *Kelemen kőműves balladája* (*Ethnographia*, 1918) című dolgozat, melynek mellékletében a sok versszakos ballada minden strófájának dallamát, vagyis az egy darabon belüli díszített változatokat közölte a fonográf felvételtől kottába írva. A Csík megyei Kászonjakabfalván 1912-ben gyűjtött ballada közreadása kapcsán gyűjtésmódszertani kérdést is felvetett – háborús vetületben: „... szükség lett volna egy idő múlva újabb fölvetelre. Erre a háború miatt mindaddig nem volt alkalom, s ma már kevés a reményem, hogy még életben találjam László Máténé asszonyt, aki már akkor 65 éven felül volt.” A „mindaddig” hiányzó lehetőség aztán hamarosan „mindörökre” lehetetlenné vált...

A vezérfonalunkként szolgáló levél még tartogat fontos információkat:

„*Mindezek mellett hivatalomat csakúgy el kell látnom, mint azelőtt, sőt tanítványaim száma növekedett. Hogy a zeneszerzés terén is folytonosan dolgozom, csak mellékesen említem.*”

A *hivatal* szó valódi értelme a mondat folytatásából kiderül: a zeneakadémiai tanári munkát jelentette. Azonban azt, hogy a zeneszerzői munka csak valami mellékes lett volna, valójában nem igazolja az időszak gazdag termése. Mintha a hátszágban nem lett volna igaz a régi mondás, hogy *inter arma silent Musae*.

Ebből az időből valók Kodály első, mintegy két évtizedig magukban álló férfikarai. Jellemzően a hagyományos dalárdák egyik kedvelt műfajában íródtak: bordalok, csak éppen zenéjükben s költői forrásukban távol a Liedertafeltől. A második, *Mulató gajd* (1917), 17. századi névtelen költő versére, feloldó kontrasztja az 1914 szeptemberében keltezett Kölcsey-megzenésítésnek. E *Bordal* kiválasztását feltehetően a háborús helyzet inspirálta. Később Vörösmarty–Erkel *Keserű bordalánál*:

Igyunk derűre, igyunk borúra! / Úgyis hol kedvre, úgyis hol búra / Fordul az élet. [...]

Minden por, álmom, s füst e világon; / Mi haszna gázol a boldogságon / A hír barátja?

*Ha dob riadt a harc reggelére, / Patakban omlik hullámozó vére, / S bérét más látja. [...]*Úgy is csak búra, sohase fordul jóra az élet.

Látomásos, misztikus, vést jósló a Balázs Béla versére, mély férfihangra, 1915-ben írt *Éjjel* című dal (az *Öt dal*, Op. 9., 3. száma):

Egyedül ödöngök az üres utcákon, / Konganak lassú lépéseim.

Kondul az éjszaka fekete öble / Fájdalmas, nehéz ütéseim.

Függönyös ablakok mögött kik alusztok, / Félrevert harangról álmodtok-e?

Félrevert harangról, olthatatlan tűzről, / Nagy félelemről álmodtok-e?

Egy másik látomásos-misztikus darabon is dolgozott ebben az időben, az Ady versére komponált, megrendítő *Sírni, sírni, sírni* című zenekari dalon (*Két ének*, Op. 5., 2. sz.)

Külön ki kell térnünk a Mórnicz Zsigmond felkérésére 1917-ban írott színpadi zene sorsára.

A *Pacsirtaszó* című színműhöz a *Fáj a szívem* kezdetű dalt és a parasztbál jelenetének zenéjét komponálta meg Kodály. Az utóbbiról Reinitz Béla így vélekedett: „*A földadat, amire Kodály Zoltán a »Pacsirtaszó« zenéjénél vállalkozott, nem nagy. [...] Szinte féltettem is tőle Kodály monumentális egyéniségét. Ép ezért nem tudok betelni a csodálattal, hogy mennyire ki tudta egész művészegyéniségét bontani ebben a szűkre szabott keretben is. A táncok témáit népdalokból állította össze, saját gyűjtéséből. [...] úgy látszik, lelki szükséglet volt számára, hogy első színpadi művében szívbéli gyermekét, az eredeti magyar dalt mutassa, még pedig abban a díszes köntösben, amelyet az ő eredeti, csodaszép harmonizálási fantáziája szőtt a kis árva Hamupipóke teste köré.*”

A nem túl sikeres színpadi életképpel együtt a feledés homályába vesztetett volna Kodály zenéje. Kínálkozott azonban alkalom, hogy legalább egyszer hangversenyen is elhangozzék. A Monarchia hadügyminisztériuma által kezdeményezett, hadiözvegyek és hadiárvaik megsegítésére szervezett bécsi jótékonyági célú történelmi hangversenyen hangzott el *Alte ungarische Volksweisen (Régi magyar népdalok)* címen. (A darab zenei anyagba végleges formáját *Magyar rondó* címen Farkas Ferenc gondozásában, az 1970-es években megjelent zenekari, illetve az 1920-as években készült szerzői cello-zongora változatban nyerte el.) Ugyanezen a koncerten (Bécs, 1918. I. 12.) hangzott el először, majd a budapesti testvérrendezvényen (1918. II. 11.) az önfeláldozó hősiességről szóló *Kádár István* című históriás ének feldolgozása is. Előadói, akárcsak Kodály Emma két katonadal-feldolgozásának (*Doberdói dal*, *Huszárnóta*) Székelyhidy Ferenc és Bartók Béla voltak.

A nevezetes levélben Kodály által „mellékesnek” mondott munkáról az 1918. május 7-én tartott második szerzői esten bő terméssel adott számot: ekkor hangzott el a svájci élményből fakadt *Duó*, Op. 7. (1914), a *Szonáta szóló gordonkára*, Op. 8. (1915), a csodálatos dalsorozat a Berzsenyi-, Kölcsey- és Csokonai-megzenésítéseket tartalmazó *Megkésétt melódiák*, Op. 6. (1912–1916). A hét dal közül három komponálása esett a háborús évekre: 1915 – *Búsan csörög a lomb* (Kölcsey), 1916 – *Levél-töredék barátnémhoz* (Berzsenyi) és

A farsang búcsúszavai (Csokonai). A koncertprogramot a *II. vonósnyégyes*, Op. 10. (1916–1918) bemutatója tette teljessé.

„Ennyi munkával lévén elhalmozva, talán indokoltnak fogja találni k. főménnök úr, hogy őrszolgálatra időm nem jut, s hogy nem hanyagságból maradtam el, s nem henyélek. Magam sem tudom néha, hogy bírok ennyi munkát, s hogy mikor fogom mind elvégezni, amit felvállaltam” – írta Kodály még 1916 decemberében. Aztán még több feladata is lett, szinte a zenei élet mindeneként működött néhány évig. Mint zenei formában a közjáték, álljon itt erre két tény az életmű egésze szempontjából valóban mellékesnek, legalábbis másodlagosnak és alkalminak mondható tevékenységekről: szabadegyetemi előadásokat tartott 1917-ben és zenekritikusi tevékenységet is folytatott (1917–1919). Legfontosabb munkája az utóbbi területen Bartók Béla–Balázs Béla misztériumoperájáról, *A kékszakállú herceg váráról* írott tanulmányértékű írása, mely a *Nyugatban* jelent meg 1918-ban.

A zeneszerzői munka további eredményéről is meg kell emlékeznünk. 1917–1918-ban készült a *Hét zongoradarab*, Op. 11. E sorozattal tulajdonképpen a műfajtól el is búcsúzott a szerző. Némelyik darab datálását nagyon is jelentőségteljesnek vélhetjük. S ez esetben nem az Emma asszony születésnapjára utaló, március 17-i keltezésű tételekre gondolunk, hanem a közéleti-történelmi vonatkozásúakra. Már a sorozat rövid első darabja, a *Lento* (1917. XI. 13.) szerzőjének egyik legkülönösebb zongora-miniatűrje, elvontságában is reményvesztett hangjával sejtet valamit a levertségből. A *Sírfelirat* című tételt az 1918-ban elhunyt nagy francia mintakép-zeneszerző, Debussy emléke előtti tisztelgésnek tartja számon a zenetudomány. Debussyról a nekrológot is Kodály írta a *Nyugatba*.

Aligha véletlen, hogy a kötet népdalfeldolgozásaihoz Kodály még csak nem is délceg katonadalokat választott. A 6. szám címe *Székely nóta* (1917. XI.), mely később a *Magyar Népzene* sorozatban ének-zongorás feldolgozásban, illetve a *Székely fonóban* drámai szituációban szólal meg *Az hol én elmegyek még a fák is sírnak* szövegkezdettel. A szövegtelen feldolgozásból ugyanaz a hangulat árad, mint a későbbi szövegekből, de itt nemcsak általános emberi tartalmában érezhetjük hitelesnek, hanem időszerűségében is. Az időszerűséget leginkább a forrásjegyzék szerinti 5–6. strófa alapján vélhetjük:

5. *Köszönöm apámnak, / Jó édesanyámnak, / Hogy jó fiut nevelt / Bojgó katonának.*

6. *Bojgó katonának, / Császár szolgájának, / Bojgó katonának, / Császár szolgájának.*

Osvai Imre hívta fel a figyelmet a sorozat legismertebb darabjának, a *Székely keserves* című 2. számnak ugyancsak árulkodó keltezésére: 1918. XI. E dátum tükrében joggal gondolhatjuk: itt nem *egy személy* keserves búcsúzásáról van szó, a ki tudja hova vezető út előtt. (Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a *Székely keserves* 1934-ben készült vegyeskari feldolgozás Kőrösi Csoma Sándornak állított emléket.) A zongoradarabban a szerző a címen túl szövegidezéssel ad nyomatékot a mondanivalónak. Mintegy mottóként áll az első két dallamsor szövege a kotta fölött:

„*Sirass édesanyám, míg előtted járok, / Mert aztán sirathatsz, ha tőled elválok.*”

Inkább a közösségi sors, mint egyes emberé, embereké állhat Kodály témaválasztása mögött. A szerzői datálás alapján a háború áldozatainak siratásánál is többnek vélhetjük e kompozíciót – talán egész Erdély sorsát panaszolja, hisz akkor kezdték meg a román csapatok Erdély megszállását...

A magyar népdal ügye egyébként éppen az 1918-as esztendőben az irodalmárok körében is érdeklődést keltett. Nem kisebb személyiségek, mint Schöpplin Aladár és Babits Mihály tollából jelentek meg olyan vélemények, amelyek a népdalt, népköltészetet falujáró gyűjtőként mindegyiküknél mélyebben ismerő Kodály Zoltánt nézetei kifejtésére, a közös eredmények és a teendők felvázolására készítették. Írása 1918. október 22-én a *Pesti Napló* hasábjain jelent meg *A népdal feltámadása* címmel. A cikk bevezetése a problémakör aktualitására mutat rá: „*Mióta a háború meg a háborús demokrácia megint ráterelte a figyelmet a*

népre s az utcákon visszhangzó katonanóták a népdalra, egyre többször halljuk, rendesen egy-egy új háborús népdalfüzetrel kapcsolatban azt a véleményt, hogy a népdal már nem terem újat, kimerült, haldoklik.” Utal az irodalmárok nézeteire: Schöpflin úgy látta, hogy az ősi népköltészet a félműveltek költészetévé válik, Babits pedig eleve a félműveltek vagy az egészen műveletlenek költészetét látta benne. Kodály sajnálkozva állapíthatta meg, hogy nem tudja az élő népdalt, a népdal feltámadását igazolni, mert a tervezett, nagyszabású gyűjteményük kiadása nem valósult meg. A háborús dalfüzetek alkalmi, dilettáns munkák, és „nem arra valók, hogy belőlük az egész népköltészet vagy akár csak a katonadal mai állapotára következtessünk.” A háború vége után bevégzendő gyűjtőmunkától remélte a kérdés tisztázását. Ha az eredmény azt mutatná is, hogy „a háború kevéssé termékenyítette meg a népköltészetet”, az sem bizonyítaná annak hanyatlását. Hiszen a szabadságharc – ami mégiscsak közelebb állhatott a nép lelkéhez, mint a világháború – sem hagyott igazán mély nyomot a népdalokon. „Azonkívül a katonadal csak egyik ága a népköltészetnek, ha el is sorvad, még ép maradhat a törzs.” A viszonylag kevés visszhang, melyet a műköltészet a háborúra adott, sem jelzi annak pusztulását – vélte Kodály. A rá jellemző módon, Kodály a háborúvégi bajok közepette is a jövőbeni teendőkre figyelve zárta írását, mert „a népdal még nem mondta ki az utolsó szót: nem egy elavult stílus maradványa, nem a történelem holt relikviái közé való, hanem eleven élet. Reméljük, hogy most induló feltámadása végig jó úton marad. Akkor majd gazdag, új termékenység jár a nyomában mindenfelé.” Ez az új termékenység legjellemzőbben éppen Kodály és Bartók munkásságában jelentkezett az 1920-as években.

Utóhang

A Nagy Háború éveinek minden nyomorúsága ellenére gazdag népzenei termést gyűjtöttek be, de mindez nem, vagy csak megkésve, lassan jutott el a tudományos és művészi feldolgozáshoz a háborút követő időszak viharai, történelmi vargabetűi és persze a szűkösnél is korlátozottabb anyagi lehetőségek miatt. Ugyanakkor éppen a súlyos háborús veszteségeket betetőző trianoni békediktátum következményei adtak indítást arra Kodálynak, hogy népzeneutatóként és zeneszerzőként is segítsen életben tartani azokat a népzeneben megjelenő magyar kulturális javakat, amelyek forrásával gyakorlatilag lehetetlenné vált a kapcsolat.

Már 1919-ben cikket közölt *A székely népdalról* címmel. Tudtommal Kodály használja először, itt, e cikkben a „tisztá forrás” kifejezést szimbolikus értelemben: „Akadt egy-két zenész, aki a régi magyar zenetradíció keresésében a városi zeneélet sivár álmagyarságán, cigányzene és rossz gyűjtemények kátyújában keresztül eljutott a tiszta forrásig: a faluba.” Hogy ebben a szerepben éppen a székely népdalnak milyen nagy jelentősége volt, egy másik tanulmányában fejtette ki. Kodály és Bartók első számú kötelességüknek érezték, hogy amint lehetett, hitet tegyenek az országhatárokkal szétszabdalt magyar nép és kultúra egysége mellett – nem politikai ízű deklarációkkal, hanem népzene tudományi és zeneszerzői munkával.

Trianon következményeire egyik első reakciónk Bartókkal az volt, hogy 1921-ben összeállították az *Erdélyi magyarság – Népdalok* című, egyszerre tudományos igényű és népszerűsítő gyűjteményt nagyjából a saját, kisebb részt mások gyűjtéséből. Mint Bárdos Lajostól tudhatjuk, a kötet korrektúrázásába Kodály bevonta zeneszerzés-tanítványait: hadd ismerkedjenek a városi fiatalok a népzene kincs gyöngyeivel. A Kodály fogalmazta *Előljáró beszéd* így kezdődik: „Mindenkinek tudnia, hogy a magyarságnak legrégebb, leggyökeresebb és a folklóre szempontjából legerdekesebb része majdnem kivétel nélkül az elszakított területeken él. Ezek között Erdély, mint nyelvi, népköltészeti és népművészeti régiségeink kincsesháza, régtől fogva első helyen áll. Hogy népzene tekintetében is gazdagabb, eredetibb minden más vidékiünkénél, csak

az utóbbi évtizedek gyűjtő munkája mutatta meg. Ennek eredményeiből jóformán semmi sem került még a nagy nyilvánosság elé.”

Az erdélyi hagyományhoz természetesen csatolta a bukovinait is, méghozzá igen magasra értékelve: a csak 1923-ban megjelent kötet 20 százalékát éppen az 1914. áprilisi végi termésből vették. A gyűjtés helye szerint: Andrásfalva 6, Fogadjisten 3, Hadikfalva 3, Istensegíts 14, Józseffalva 4 – összesen tehát 30 dal a 150-ból. Egy másik népzenei-zenétörténetinek, de irodalomtörténetinek egyaránt értelmezhető előadásában/tanulmányában a széphistóriák, históriás énekek kérdésével foglalkozva mutatta be az Árgirus históriája Bukovinában fellelt dallamát és szövegtörredékét. „Hogy Árgirus históriája [...] mint eleven ének maig megélt a nép közt, 1914 tavaszán, bukovinai gyűjtőtútamon, Istensegítsben tudtam meg.” Az eredmény előadásban és nyomtatott tanulmányban való ismertetésével 1920–21-ig kellett várnia. Árgirus nótájával jegyezte fel Kodály a *Katona vagyok én* kezdetű népdalt. Ezt a szöveget hordozza a *Magyar Népzene*, VI. *Katonadalok* füzetében (32. sz.).

Ugyancsak a háborús évek „békebeli” utóhangjaihoz tartozik a *Nagyszalontai gyűjtés* kiadása. Az Arany szülőfalujában/városban végzett munka eredményéről több cikkben és a *Népköltési Gyűjtemény* már említett kötetében is beszámolt. Ez az anyag sem csak tudományos igényű közlésben gazdagította az életművet, hanem számos zeneműben nyert művészi feldolgozást. A teljesség igénye nélkül megemlítnék néhány zeneművet, melyek nagyszalontai gyűjtéséből vett népdalokon alapulnak: *A nővérek* (Kéreti a néném...) – *Magyar Népzene*, IV. 19. sz.; *Rákóczi kesergője* (Hallgassátok meg magyarim, amit beszéltek) – *Magyar Népzene*, VII. 42. sz.; *Háry János – A kis hercegek kara* (Ábécédé); *Új esztendőt köszöntő* (Új esztendő, vígságszerző, most kezd újulni) – gyermekkar; *Nagyszalontai köszöntő* – gyermekkar és *Köszöntő* – vegyeskar (Serkenj fel, kegyes nép).

Nyíltabb vagy áttételes utalásokkal a Nagy Háború emléke még sokáig ott rezgett a Kodály-művek hangjegyei között is. Még a *Háry János* messzibb történeti eseményeket idéző kalandjaiba is belehallhatjuk az évtizeddel korábbi világégés visszhangjait. Erre figyelmeztetett Nádasdy Kálmán *Bevezetés Kodály színpadi műveihez* című kecskeméti Kodály-szemináriumi előadásában 1976-ban: „...az első népdal az Operaház színpadán, amely nem távoli kórusban zümmögve, hanem személyesen, agresszíven nótázva szólt, Örzse átka volt. Átok az első világháború földézőire, bűnöseire, hiénáira. [...] mintha csak Ady nyolc évvel korábbi átkozódásait folytatná: Ránk hozták a háborút, a Rémet, sírjukban is megátkozott Gazok.”

Örzse pedig a Kodály által 1916-ban Kassán gyűjtött „átokdalt” énekelte:

„Sej! verd meg Isten, aki eztet csinálta, / De még jobban, aki ezt kitalálta, /
Elviszik a, elviszik a szeretőmet messzire, / Sej! Ferenc császár sajtan kenyerére.”

Dara János 19 éves nyírvajai huszár, aki Kodályt e dalra tanította, persze nem a napóleoni háborúk idejének osztrák császárat átkozta, hanem a saját császárat-királyát, Ferenc József sótalan kenyerét.

Három évvel a *Háry János* bemutatója előtt, 1923-ban a *Psalmus Hungaricus* zoltárosának panaszában vajon nem visszhangzott-e az előző évek történelmi kataklizmáinak és következményeinek minden keserű tapasztalata? Úgy halljuk a zenéből, úgy hisszük: igen!

Ám a zoltárosoknak volt hangja a vigasztalásra, a bizakodásra is!

Megjegyzés

A tanulmány a Magyar Művészeti Akadémián 2014. március 7-én tartott székfoglaló (Bukovinától Svájcgig, Árgirus nótájától a Duóig: Kodály, 1914) és az MTA BTK Zenetudományi Intézetében, 2014. november 27-én A zene és a Nagy Háború című kon-

ferencián tartott előadás („...behívtak őrszolgálatra egy másik, szellemi őrseregbe...” Kodály Zoltán munkássága az I. világháború idején) alapján készült.

Felhasznált irodalom

Kodály Zoltán: *Visszatekintés I–III*. Sajtó alá rendezte Bónis Ferenc.

Budapest: Argumentum, 2007

Eőssze László: *Kodály Zoltán életének krónikája*. Budapest: EMB, 2007

Kodály Zoltán levelei. Szerk.: Legány Dezső. Budapest: Zeneműkiadó, 1982

Bereczky J., Domokos M., Olsvai I., Paksa K., Szalay O.: *Kodály Zoltán népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984

Szalay Olga (szerk.): *Száz magyar katonadal*. Bartók Béla és Kodály Zoltán kiadatlan gyűjteménye, 1918. Budapest: Balassi Kiadó – MTA Zenetudományi Intézet, 2010

Szalay Olga: *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye*. Budapest: Akadémiai, 2004

Szalay Olga–Rudasné Bajcsay Márta (szerk.): *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése. Magyar Népköltési Gyűjtemény XV. kötet*. Budapest: Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság, 2001

Bónis Ferenc: *Élet-pálya – Kodály Zoltán*. Budapest: Balassi Kiadó – Kodály Archívum, 2011

Bartók Béla családi levelei. Szerk.: ifj. Bartók Béla. Budapest: Zeneműkiadó, 1981

Erdélyi magyarság – Népdalok. Közzéteszi: Bartók Béla és Kodály Zoltán.

Kiadja a Népies Irodalmi Társaság Budapesten, 1923

A Kodály Intézet Évkönyve [I.] Szerk.: Ittész Mihály. Kecskemét–Budapest:

Kodály Intézet–Hungexpo, 1982